

Politiek als cultuurstrijd?

Een voorpublicatie uit 'Makke schapen. Over volgzame burgers en vluchtige politiek'

Het lukt maar niet om het neoliberale tijdperk af te sluiten. Het bankwezen deelt alweer ouderwets hoge bonussen uit en na dertig jaar bezuinigen op de collectieve sector gaan we weer... bezuinigen op de collectieve sector. Ondertussen maakt links zich druk om culturele scheidslijnen. Die preoccupatie werkt linkse verdeeldheid in de hand en leidt tot politieke beoordelingsfouten.

PAUL KALMA

Wie naar de oorzaken zoekt van de verminderde electorale en politieke invloed van de sociaal-democratie in West-Europa, heeft daarbij meestal de betreffende partijen op het oog. Daar is ook alle reden voor. De sociaal-democraten hebben zich de afgelopen vijftientig jaar, meer of minder tegenstribbelend, aan het neoliberale denken aangepast. Ze verwaarloosden het politieke debat en hun maatschappelijke bindingen, en ontwikkelden zich, net als de andere volkspartijen van weleer, tot pure beleids- en campagneorganisaties. Logisch dat de kloof tussen burgers en politiek is gegroeid. En al helemaal dat de PvdA en haar zusterpartijen veel, soms erg veel terrein verloren hebben.

Maar ligt het wel allemaal aan de politiek? Is niet minstens zo belangrijk wat er met de

burgers, c.q. de kiezers, zelf is gebeurd? Dan komt bijvoorbeeld de toegenomen welvaart in beeld, net als de verminderde omvang van de arbeidersklasse (waarop de sociaal-democratie electoraal altijd sterk geleund heeft). Dan rijst de vraag of burgers andere problemen dan sociaal-economische misschien belangrijker zijn gaan vinden. Bijvoorbeeld op het gebied van veiligheid en criminaliteitsbestrijding, van immigratie en integratie en van nationale identiteit. Veranderen de politieke conflicten van karakter? Gaan nieuwe, cultureel getinte scheidslijnen de tegenstelling tussen economisch links en economisch rechts verdringen?

Ja, zeggen de populistische partijen, wier groei aan dit debat mede ten grondslag ligt. Ze trekken ten strijde tegen de islam en tegen de 'islamisering' van de westerse samenleving. En ze bespotten een linkse politieke elite die volgens hen elk verzet tegen immigratie als discriminatie afdoet, maar intussen zelf haar kinderen bij voorkeur op 'witte' scholen onderbrengt.

9

Over de auteur Paul Kalma was lid van de Tweede Kamer voor de PvdA van 2006 tot 2010 en is oud-directeur van de Wiardi Beckman Stichting

Noten zie pagina 22

Ja, zeggen hun sociaalliberale tegenstanders op hun beurt. Ze beschouwen de strijd tussen een open, internationale opstelling en een bekrompen nationalisme, tussen de aanvaarding van het andere en de fixatie op het eigene als het meest wezenlijk — en zouden links Nederland het liefst opdelen in een vrijzinnig, sociaalprogressief en een meer populistisch, sociaalconservatief blok.

Ook buiten de partijpolitiek wordt op de groeiende betekenis van culturele conflicten gewezen. Sociale wetenschappers spreken al langer van nieuwe politieke tegenstellingen, in het bijzonder tussen ‘nationalisten’ en ‘kosmopolieten’, die de opmars van rechts-populistische stromingen in de Verenigde Staten en in Europa helpen verklaren.¹ In het publieke debat in Nederland over het populisme wordt daar opvallend veel nadruk op gelegd. De bestuurskundigen Mark Bovens en Anchrit Wille bijvoorbeeld wijzen op een ‘nieuwe culturele scheidslijn’ tussen hoog- en laagopgeleide kiezers die in ons land lang onzichtbaar is gebleven. Die scheidslijn is niet sociaaleconomisch of religieus van aard maar betreft vooral de vraag ‘wat voor land Nederland zou moeten zijn’ — wat is de nationale identiteit, moet er een nationale *Leitkultur* zijn? Ook het conflict tussen autoritaire en libertaire wereldbeelden speelt een rol.

Bovens en Wille laten overigens de ‘oude’ sociaaleconomische tegenstellingen niet ongenoemd. Ze wijzen op de sociale kosten van marktwerking binnen en rond de overheid, en op de druk die een open Europese markt op de werkgelegenheid van laaggeschoolden legt. Maar de successen van LPF en PVV schrijven ze toch vooral toe aan hun vermogen om culturele conflicten politiek te agenderen. De door hen geconstateerde sterke ondervertegenwoordiging van laaggeschoolden in politiek en bestuur in Nederland zou niet zo’n probleem zijn ‘als hoger en lager opgeleiden dezelfde politieke voorkeuren hadden. Maar met name rond sociaal-culturele kwesties als immigratie, integratie, criminaliteit en Europese eenwording hebben zij verschillende opvattingen. Hoger opgeleiden

zijn kosmopolitisch georiënteerd, lager opgeleiden veelal nationalistischer. Hoger opgeleiden willen meer asielzoekers toelaten, zien minder in een strenge aanpak van de criminaliteit en staan positiever tegenover Europa.²

Essayist Bas Heijne neemt in een beschouwing over het populisme zelfs alleen nog maar culturele tegenstellingen waar. Een stem op de PVV noemt hij een ‘schreeuw om gemeenschap’. En die hang naar samenhang en binding is volgens hem volstrekt legitiem. Populisten bestrijden door hen met abstracte verlichtingsidealen om de oren te slaan, helpt in ieder geval niet. Sterker nog: het populistisch verlangen naar gemeenschap maakt, bij al zijn schreeuwe-righeid en scandaleuze standpunten, deel uit van een respectabele traditie; van een visie op de moderniteit die het verlichtingsdenken met zijn

Sommigen — zoals Bas Heijne — nemen alleen nog maar culturele tegenstellingen waar

nadruk op gelijkheid en tolerantie al een paar eeuwen tegenspel biedt. Progressieven, aldus Heijne, moeten eens ophouden om die botsing als een strijd tussen goed en kwaad op te vatten. Ze beseffen niet dat ‘de naoorlogse idealen van sociale gelijkheid en rechtvaardigheid niet langer in staat (blijken) een natie te binden’.³

Vooraf dat laatste is een slag in de lucht. De opmars van cultureel geladen conflicten is onmiskenbaar. Maar ze uitroepen tot nieuwe politieke scheidslijn is merkwaardig, zeker in een tijd van aanhoudende financiële crisis, en ook kortzichtig en riskant. Het negeert de toegenomen sociaaleconomische kwetsbaarheid van veel burgers en de zorgen en frustraties die daarvan het gevolg zijn. Het culturaliseert problemen die dat maar zeer gedeeltelijk zijn. En het gaat voorbij aan de onmatig toegenomen afhankelijkheid van de politiek van internationale markten en economische lobby’s — en aan

de prijs die de samenleving daarvoor betaalt. Daar moet verandering in komen, in plaats van te gaan schreeuwen om gemeenschap.

‘It’s the economy, stupid’, zei Bill Clinton toen hij de Amerikaanse presidentsverkiezingen won door zijn campagne vooral op de zorgen van het electoraat over werk en inkomen te richten. ‘Het is de onderbouw, stupid’, zo zouden we inmiddels, vrij naar Karl Marx, moeten zeggen, nu economische systeemvragen zich weer opdringen en we een uit de hand gelopen financieel kapitalisme moeten hervormen — vóór er nog meer ernstige ongelukken gebeuren. Die schade is, behalve economisch en sociaal, ook zeker cultureel van aard. Maar dat is heel wat anders dan politiek tot cultuurstrijd te reduceren en de traditionele sociaaleconomische tegenstelling tussen links en rechts als min of meer achterhaald terzijde te schuiven.

AFSCHEID VAN DE LINKSE ARBEIDERS?

Dat standpunt wil ik hier nader toelichten aan de hand van een publicatie van de sociologen Dick Houtman, Peter Achterberg en Anton Derks, getiteld *Farewell to the Leftist Working Class* (2008). Ik ga uitgebreid op hun onderzoek in omdat het, bij al zijn kwaliteiten, ‘voorbeeldig’ de zwakten laat zien van een benadering waarin genoemde nieuwe culturele scheidslijnen in de politiek zwaar worden aangezet. Vervolgens bespreek ik de politieke conclusies die de auteurs (en in hun voetspoor Dick Pels van het wetenschappelijk bureau van GroenLinks) in latere artikelen uit hun analyse hebben getrokken, vooral met betrekking tot de samenwerking tussen linkse partijen. Die conclusies zijn redelijk consistent, maar wel erg onverstandig.

Houtman c.s. betrekken met hun boek⁴ stelling in een al decennia lang lopend debat onder sociale wetenschappers over klasse en stemgedrag. Tot ver na de oorlog stemden de lagere inkomensgroepen in westerse landen over het algemeen links, de hogere inkomensgroepen rechts. Amerikaanse politicologen omschreven verkiezingen daarom als een vorm van ‘demo-

cratische klassenstrijd’. Maar dit verband is, onder invloed van de gestegen welvaart, minder sterk geworden. Welke kant gaat het dan wel uit? Sommige onderzoekers voorspelden ‘the end of class politics’. Anderen wezen op de groeiende invloed van ‘post-materialistische’ waarden als persoonlijke vrijheid en zelfontplooiing. Als gevolg daarvan zou, getuige de successen van sociaalliberale en groene partijen, een nieuwe scheidslijn in de politiek ontstaan: die tussen materialisten en post-materialisten.

Traditionele sociaaleconomische tegenstellingen kunnen niet zomaar terzijde worden geschoven

In *Farewell to the Leftist Working Class* worden beide opvattingen gekritiseerd. Er is, concluderen de auteurs op basis van verkiezingsonderzoek in een groot aantal Europese landen, nog wel degelijk sprake van economisch klassengebonden stemmen. Het verband tussen de keuze voor een linkse partij en klassenkenmerken als een relatief laag inkomen, loonafhankelijkheid en arbeidsonzekerheid, is allerm minst verdwenen. Maar tegelijkertijd gaat een andere politieke tegenstelling het onderscheid tussen links en rechts concurrentie aandoen: niet tussen materialisme en post-materialisme, maar tussen een autoritair en een libertair waardepatroon. Die tegenstelling manifesteert zich in sterk gepolariseerde opvattingen over, bijvoorbeeld, immigratie en nationale identiteit, over veiligheid en criminaliteit, en over gezag en hoe dat te handhaven.

Uit het onderzoek blijkt verder de ontvanke-lijkheid van groepen met weinig opleiding respectievelijk cultureel kapitaal voor de populistische, ‘morele’ kritiek op de verzorgingsstaat — van een afkeer van belastingen tot wantrouwen in de bureaucratie. Ook in dat opzicht zijn de verbanden die vroeger gelegd konden worden tussen arbeidsklasse en steun voor overheids-

ingrijpen op sociaal en economisch gebied nog maar gedeeltelijk werkzaam. Dat sluit overigens egalitaristische opvattingen bij de betreffende kiezers over de inkomens- en vermogensverdeling allerminst uit. Steun voor de bestrijding van economische ongelijkheid ('pak de rijken aan') kan heel goed samengaan met negatieve opvattingen over uitkeringstrekkers, in het bijzonder van allochtone afkomst ('weg met die profiteurs').

Of het traditionele klassengebonden stemmen van de arbeidersklasse verder terrein verliest, zal volgens de auteurs van land tot land verschillen, maar dat culturele polarisatie zal aanhouden is volgens hen wel zeker. Met de verzwakking van het christendom en van traditionele morele waarden is een culturele onzekerheid ontstaan, waarin vraagstukken van orde en vrijheid zich gemakkelijk laten politiseren. Houtman, Achterberg en Derks achten het zelfs waarschijnlijk dat de conflicten rond dit soort vraagstukken in westerse democratieën verder zullen toenemen. Waarna ze hun positie in het al decennia durende debat over klasse en stemgedrag als volgt samenvatten: 'class is not dead but has been buried alive under the increasing weight of cultural politics'.

Farewell to the Leftist Working Class biedt interessante inzichten, zoals het blijvende, zij het verminderde verband tussen economische positie en 'klassiek' links stemgedrag en de ambivalentie van een deel van de laaggeschoolden en laagbetaalden tegenover de verzorgingsstaat. Maar de studie roept vooral ook heel veel vragen op. De omschrijving van wat onder 'cultureel' moet worden verstaan is beperkt. Op de neergang dan wel herleving van religieuze scheidslijnen en conflicten in de wereld wordt niet nader ingegaan. Ook de waardegebonden kant van ecologische bewegingen (en de intrigerende verhouding tot vraagstukken van economische groei en herverdeling) wordt niet besproken. Maar het meest verrassend is het gemak waarmee de tegenstelling tussen libertair en autoritair, tussen vrijheid en orde tot hét politieke conflict van de toekomst wordt uitgeroepen —

en de suggestie dat sociaaleconomische conflicten evenredig aan invloed zullen verliezen.

Op twee belangrijke punten schiet de studie in het bijzonder tekort. Ten eerste: wat brengt werkenden in het lagere segment van de arbeidsmarkt en de inkomensverdeling er nu eigenlijk toe om niet traditioneel-links maar rechts-populistisch te stemmen? De auteurs schermen met het begrip 'cultureel kapitaal'. Daarmee wordt niet alleen de hoeveelheid genoten onderwijs bedoeld, maar ook de mate van culturele participatie en het vermogen om individuele vrijheid en culturele diversiteit te appreciëren. Kiezers met weinig cultureel kapitaal, zo laat het onderzoek zien, zijn gevoeliger voor het rechts-populisme dan kiezers met veel cultureel kapitaal. Maar dat verheldert weinig omdat een beperkt cultureel kapitaal en een zwakke arbeidsmarkt- en inkomenspositie elkaar sterk overlappen. En wat de auteurs geheel onbespro-

Belangrijke politieke vraagstukken worden ten onrechte als uitgesproken culturele problemen gepresenteerd

ken laten zijn de veranderde verhoudingen in bedrijven en hun invloed op de belevingswereld van de betrokken werknemers.

De socioloog Richard Sennett heeft dergelijke verbanden wel onderzocht. Hij baseerde zijn studies over het nieuwe, 'culturele' (!) kapitalisme mede op interviews met laaggeschoolden en laagbetaalden. Ze gingen over de aard en inrichting van hun werk, over veranderende machts- en gezagsverhoudingen in bedrijven, over het carrièreperspectief van betrokkenen en over de invloed van dat alles op hun visie op samenleving en politiek.⁵ Dat is een heel ander soort onderzoek, zullen Houtman c.s. zeggen. Misschien, maar dan hadden ze wel wat voorzichtiger kunnen zijn met hun uitspraken

over gloednieuwe conflictlijnen in de politiek. En ze hadden in hun analyse op z'n minst ruimte kunnen laten voor werknemers die, vanwege onzekerheid over hun werk of verontwaardiging over de toenemende sociale ongelijkheid, op een rechts-populistische anti-establishment-partij stemmen — en niet vanwege hun opvattingen over recht en orde in een gesecculariseerde en geïndividualiseerde samenleving.

Ook sociaaleconomische en politieke ontwikkelingen op macroniveau komen in *Farewell to the Leftist Working Class* niet aan de orde. Ten onrechte, want de electorale afkalving van linkse, in het bijzonder sociaal-democratische partijen is daar niet los van te zien. De na de oorlog gevestigde sociale markteconomie is de afgelopen dertig jaar afgebrokkeld. De rol van de overheid nam af, onder invloed van de globalisering van de economie en van deregulering van het financiële verkeer. Delen van de publieke sector werden geprivatiseerd. Verder kwam het beleid van grote ondernemingen sterk in het teken van de aandeelhouderswaarde te staan. Reorganisaties werden regel; onderaannemerschap en flexibele arbeidscontracten namen een grote vlucht. Als gevolg van deze ontwikkelingen nam de werknemersinvloed economisch en politiek af, met een daling van de loon/winstverhouding in vrijwel alle westerse landen als symptoom.

Houtman c.s. besteden geen enkele aandacht aan deze economische en politieke verschuivingen, aan hun effect op de belevingswereld van arbeiders en aan landelijke of regionale variaties op dit patroon. Als gevolg daarvan ontbreekt het de studie aan elke verklaringskracht. De auteurs kunnen de veranderingen in het stemgedrag die ze op het oog hebben, wel aanwijzen, maar niet uitleggen. Culturele issues zijn in het politieke leven meer 'salient' (saillant) geworden, zoals ze het noemen, behalve wanneer traditionele sociaaleconomische issues 'salient' bleven. 'Cultural voting is at its strongest, if (people) feel that the most important problem facing the country is of a cultural or moral nature.' Voor zo'n conclusie is helemaal geen onderzoek nodig.

INTEGRATIE EN EUROPA ALS CULTURELE PROBLEMEN

Een tweede meer specifiek bezwaar tegen de analyse van de Rotterdamse sociologen betreft hun verklaring voor de opkomst van culturele conflicten in de politiek als zodanig. Dat er iets te verklaren valt, is juist. Het electorale succes van partijen met een conservatieve respectievelijk progressieve culturele inslag verdient inderdaad aandacht. Maar hoe nieuw is die ontwikkeling eigenlijk? Waarop is ze terug te voeren? En waarom zou ze de politiek steeds meer gaan beheersen?

De auteurs voeren daarvoor eigenlijk maar één zeer algemeen argument aan: het seculariserings- en individualiseringsproces dat zich in de westerse wereld heeft voorgedaan — in de afgelopen decennia in versnelde mate. Het christelijk geloof en traditionele morele waarden hebben, zo constateren ze, sterk aan betekenis verloren. Een dergelijke detraditionalisering leidt tot nieuwe vormen van onvrede en ongenoegen en levert toenemende identiteitsproblemen op. Cultuurpolitieke conflicten over individuele vrijheid en maatschappelijke dwang, over recht en orde, zijn daardoor steeds meer op de voorgrond komen te staan. En dat zal niet snel veranderen. '(I)n modern societies', zo citeren ze de Amerikaanse socioloog Peter Berger, 'certainty is hard to come by.'

Maar waarom zou die onzekerheid, behalve culturele, niet ook sociaaleconomische achtergronden kunnen hebben? En waarom zou deze onder invloed van de sociaaleconomische ontwikkeling Niet juist beheersbaar kunnen blijven? Houtman c.s. hebben daar geen enkele aandacht voor. Typerend is de vanzelfsprekendheid waarmee in *Farewell to the Leftist Working Class* belangrijke politieke vraagstukken als uitgesproken culturele problemen worden gepresenteerd. De welgemeende overtuiging van de auteurs dat cultuurpolitieke conflicten de toekomst hebben, brengt hen ertoe om aanwijzingen voor dat culturele karakter maar meteen als een sluitend bewijs op te vatten — en niet ver-

der door te vragen. Dat geldt voor het immigratie- en integratievraagstuk, maar bijvoorbeeld ook voor de toegenomen controverses over Nederland en de Europese Unie. Maar waarom zijn integratie en ‘Europa’ culturele problemen? Of is dat er geleidelijk aan van gemaakt?

Zo had de komst van Turkse en Marokkaanse migranten naar Nederland een uitgesproken economische achtergrond. Ze werden hier niet naartoe gehaald door naïeve linkse multiculturalisten, zoals tegenwoordig alom wordt beweerd, maar door ondernemers. En het waren de liberalen en de confessionelen die daar het hardste in meedingen en op het zinnige uitgangspunt van ‘integratie met behoud van eigen identiteit’ de nadruk legden.⁶ Linkse partijen stonden, net als de vakbeweging, juist gereserveerd tegenover de immigratie. Het integratievraagstuk dat zich vervolgens bij de tweede en derde generatie migranten manifesteerde, is door alle partijen sterk onderschat. En links aarzelde om een ambitieus arbeidsmarkt- en onderwijsbeleid voor deze groepen te ontwikkelen en om het integratieprobleem als een essentiële sociale kwestie te presenteren. Aldus werd het initiatief aan de populisten gelaten — en kon een culturele interpretatie (‘hoofdzoekjes af’, ‘weg met de islam’) gaan domineren.

14 Iets dergelijks is van toepassing op Europa. Natuurlijk spelen bij elke discussie over supranationaal bestuur thema’s als nationale identiteit en zelfbeschikking een belangrijke rol, maar dat ze het debat hier zo sterk zijn gaan beheersen, is voor een groot deel het gevolg van de verregaande acceptatie van de economisch liberale koers van de Europese Unie. Ook PvdA, GroenLinks en D66 lieten zich op de stroom meedrijven en de SP zei van de weeromstuit alleen nog maar ‘nee’. Waar het echt om had moeten gaan, namelijk een socialer beleid in heel Europa en veel minder volgzzaamheid tegenover de neoliberalisering van de Unie, werd nauwelijks besproken. En voor zover ‘links’ en ‘rechts’ wel verschillende posities innamen in het Europees Parlement, was dat voor burgers nauwelijks zichtbaar. Geen wonder dat culturele

conflicten (kosmopolitisme versus nationalisme, wereldburgers versus *Heimat*-denkers) het vacuüm vulden en ook hier de overhand kregen. De gevestigde partijen rolden de looper voor het anti-europeanisme van Wilders als het ware uit.

Het volledig vrijgeven van het werknemersverkeer binnen de Europese Unie is (om op de immigratie terug te komen) van dat neoliberale beleid een goed voorbeeld. Het bood werkgevers in sectoren als de bouw, het transport en de levensmiddelenindustrie de gelegenheid om cao’s en sociale regelgeving in de ‘ontvangende’ landen te ondergraven. En het leidde, zeker na de toetreding tot de Unie van lidstaten met een aanzienlijk lager welvaartspeil, tot een toename van illegale arbeid en een vermenigvuldiging van malafide uitzendbureaus. Hoe verregaand de invloed van werknemers en hun organisaties ondergraven dreigt te worden, laten vonnissen van het Europees Hof van Justitie op dit terrein

Het volledig vrijgeven van het werknemersverkeer binnen de Europese Unie is een goed voorbeeld van liberaal beleid

zien. Een in Finland gevestigd ferrybedrijf bleek zijn Finse werknemers te mogen ontslaan in ruil voor veel goedkopere Estlanders. En de poging van een Duitse deelstaat om de Poolse onderaannemer van een Duitse onderneming aan het minimumloon te binden, bleek geen rechtsgrond te hebben.

Onvermijdelijk was die ontwikkeling alsterminst. Een meer geclausuleerde openstelling van de nationale arbeidsmarkten voor werknemers uit andere EU-landen was zeker mogelijk geweest. In EU-verdragen hadden harde garanties kunnen worden vastgelegd dat de in het land van ‘aankomst’ geldende arbeidsvoorwaarden onverkort van toepassing zouden blijven. Afspraken over een geleidelijke verhoging van

de minimumlonen in de nieuwe EU-landen had de migratiebehoefte daar op den duur kunnen verminderen. En invoering van vormen van immigratieplanning, zoals in de jaren negentig binnen de Partij van de Arbeid bepleit, had de problemen met de huisvesting van arbeidsmigranten en de druk op publieke voorzieningen kunnen beperken. In een gecombineerd natio-

‘Oude’ sociaaleconomische en ‘nieuwe’ culturele conflicten zijn communicerende vaten

naal en Europees immigratiebeleid, schreef een wbs-werkgroep in de discussienota *Immigratie: waar ligt de grens?*, ‘moet tot uitdrukking komen dat het sluiten van de grenzen even ongewenst en onhaalbaar is als het toelaten van ongebreidelde immigratie’.⁷

Niets van dit alles, zo moet worden vastgesteld, is gerealiseerd. Zoals een volledige openheid ten opzichte van buitenlands kapitaal, inclusief overnames, binnen de Europese Unie als norm ging gelden, zo werd ook de arbeidsmigratie, op enkele overgangsmaatregelen na, vrijgegeven. De positie van werknemers en werknemersorganisaties is daardoor ontegenzeggelijk verzwakt. Maar minstens zo ernstig is dat met deze vergaande verschuiving in liberale richting elke politieke beïnvloeding van de betreffende immigratiestromen binnen Europa onmogelijk werd gemaakt. Dat bood rechts-populisten in Europa een uitgelezen kans om het immigratievraagstuk als geheel te *culturaliseren*. Het gaf Geert Wilders en zijn pvv de gelegenheid om de buitenlandervrijdigheid onder de Nederlandse bevolking op te stoken en om migranten uit alle windstreken (zelfs uit Polen) als voertuig van de ‘islamisering’ van de samenleving af te schilderen.

Houtman c.s. gaan aan deze schaduwzijden van de *culturalisering* van de politiek geheel voorbij. Ze hebben veel te weinig oog voor een

belangrijk aspect van de politiek: die van definitiestrijd. Ze nemen terecht een politisering van culturele vraagstukken waar. Maar ze miskennen dat die voor een groot deel het gevolg is van een verregaande depolitisering op ander gebied, namelijk van het sociaaleconomisch beleid. ‘Oude’ sociaaleconomische en ‘nieuwe’ culturele conflicten zijn in veel opzichten communicerende vaten. Scherper gezegd: als politici niet in staat blijken om de economie aan sociale spelregels te binden (en, zoals in het besproken voorbeeld, nationale bevoegdheden zonder tegenprestaties en zonder voorbehoud bij de Europese Unie afgeven) loopt de politiek grote kans om tot cultuurstrijd te degenereren.

Of zoals de Amerikaanse publicist Robert Kuttner het in *The Squandering of America* formuleert: ‘When politics does not deliver for people, the people give up on politics. Or they see politics as a realm mainly for cultural warfare, for battles over patriotism, or as something for other people.’⁸

DE PVDA IN NOOD?

In 2009 publiceerden Houtman en Achterberg, in het verlengde van *Farewell to the Leftist Working Class*, een meer politiek getint, op Nederland toegespitst artikel. Het verscheen in het s&D onder de titel ‘Arbeiders en schoolmeesters. Een huwelijk in crisis’.⁹ De gevaren van een *culturalisering* van de politiek blijven in het stuk onbesproken. Maar de auteurs laten ditmaal ook de nuances die hun boek wel degelijk bevat, geheel varen. De strijd tussen libertairen en autoritairen, tussen cultuurprogressieven en cultuurconservatieven, stellen ze vast, beheerst inmiddels de politieke agenda — ook in ons land. In een tijd van ‘postchristelijke polarisatie’ is het ‘steevast de laagopgeleide maatschappelijke onderlaag die de rechtse en autoritaire standpunten huldigt, terwijl de middengroepen juist pleiten voor individuele vrijheid, zelfbeschikking en aanvaarding van cultureel verschil’. Voor de PvdA is dat een groot probleem. Ze zit ‘met een sociaal-cultureel rechtse achterban

die (haar) zo maar de rug toe kan keren als het culturele beleid te progressief wordt'. En zo'n progressief beleid is juist de grote voorkeur van de in de PvdA vertegenwoordigde middengroepen (de 'schoolmeesters').

Dat een deel van de laagbetaalden en laaggeschoolden nog traditioneel klassenconform stemt, komt in het artikel niet meer voor. De auteurs spreken nog slechts van een 'erosie van de vertrouwde samenhang tussen klasse en stemgedrag'. En hoop op het (terug)winnen van stemmen uit deze groepen als gevolg van de economische crisis, hoeft de PvdA ook niet te hebben. Arbeiders voelen zich tegenwoordig niet zo zeer door het kapitaal, als wel door 'politieke, bestuurlijke en ambtelijke elites (...) uitgebuit'. Ze hebben, met de PvdA, 'een duidelijke afkeer van de verzorgingsstaat — daar moet volgens hen gewoon het mes in worden gezet'. En laat dat nu weer erg tegen het zere been van de 'schoolmeesters' zijn. De conclusie verrast daarna niet meer: de PvdA moet voor haar leven vrezen. En als zij uiteenvalt hebben, gegeven de aanwezigheid van de linkspopulistische SP en van de linksliberalen van D66 en GroenLinks, 'zelfs de resterende brokstukken wellicht niet eens meer bestaansrecht'.

16 Een mooie apocalyptische visie is nooit weg, maar hier wordt de werkelijkheid wel erg op maat van de auteurs gesneden. Van de geschillen in en rond de PvdA over immigratie en integratie wordt een karikatuur gemaakt, net als van de opvattingen van 'de' laaggeschoolden in haar achterban. Zijn kiezers met autoritaire opvattingen niet al lang weg bij de PvdA? Zijn er inderdaad zo veel verzorgingsstaat-haters onder de laagopgeleiden? Zo ja, wat hebben ze te zoeken bij de PvdA, die uitkeringstrekkingen stevig wil aanpakken, maar de verzorgingsstaat ook wel verdedigt en (anders dan rechtspopulisten elders) geen anti-belastingpartij is? Waarom de SP keiharde anti-immigrantenvoelingen in de schoenen geschoven die zij niet heeft? Waar is — in een betoog over de opmars van waardepolitiek — de christendemocratie gebleven? En waarom de riskante (en inmiddels gefalsificeer-

de) voorspelling gedaan dat de oud-rechtse VVD door de nieuwrechtse PvdA electoraal zal worden leeggegeten?

Het antwoord op al deze vragen is eenvoudig: omdat hypothesen, wanneer ze niet getoetst worden maar heilig verklaard, het zicht op de werkelijkheid beperken in plaats van vergroten. Omdat de verdringing van 'oude' sociaaleconomische door 'nieuwe' culturele scheidslijnen bij Houtman c.s., als we op 'Arbeiders en schoolmeesters' afgaan, geen veronderstelling meer is maar een heftig beleden geloof.

De politieke voorzet die de auteurs in *SED* gaven, werd door Dick Pels, directeur van het wetenschappelijk bureau van GroenLinks, al in hetzelfde nummer van het tijdschrift ingekopt.¹⁰ Wat zij suggereren, formuleert hij als concreet politiek programma: de PvdA zal moeten kiezen tussen de sociaalconservatieven van de SP en de sociaalprogressieven van GroenLinks en D66.

De politiek loopt grote kans om tot cultuurstrijd te degenereren

Zo niet, dan zal ze inderdaad uiteenvallen. Erg rouwig over dat vooruitzicht is Pels niet. 'Het is veel interessanter en urgenter om te zien in welke richting de breuklijnen lopen dan om de boel krampachtig bij elkaar te houden.'

De Partij van de Arbeid, zo valt hij Houtman c.s. bij, is in een pijnlijke spagaat terechtgekomen. Ze komt daar alleen nog uit door voor een linksliberaal en vrijzinnig profiel te kiezen en afstand te nemen van een SP-gerichte, 'klassieke' sociaal-democratie. 'Voorwaarde is wel dat er een nieuwe ideologische koppeling tot stand wordt gebracht tussen individualisme, internationalisme, kansengelijkheid en herverdeling (spreiding van kennis, inkomen en macht).' Op basis daarvan zou de PvdA met GroenLinks, D66 en progressieve VVD-ers fusiebesprekingen moeten openen. Naast een sociaalconservatief blok rond de SP zou aldus een brede centrum-linkse combinatie ontstaan. Die kan de spreek-

buis worden van een ‘vrijzinnig beschavingsoffensief’ en zich scherp profileren ‘tegenover het hou-me-vast-nationalisme van rechts én van links. Die nieuwe ruimte op links te scheppen en in te nemen is de grote uitdaging waarvoor wij staan.’

Pels’ redenering is analytisch betwistbaar en politiek onverstandig. In de eerste plaats overdrijft hij, ten eigen bate, de onderlinge verschillen ter linkerzijde in Nederland. De sp heeft populistische trekken maar is, inclusief haar opvattingen over immigratie en integratie, niet te vergelijken met de pvv — en is ook niet het ‘nationalistisch-communitaristisch’ monster dat Pels van haar maakt. Ze zou het vrijzinnige sociaaleconomische programma dat hij schetst (‘tegen de zelfverrijking en de graai-cultuur, voor een grotere inkomensgelijkheid, herwaardering van de publieke sector’) waarschijnlijk zonder veel moeite onderschrijven. Dat geldt al helemaal voor zijn pleidooi voor ‘het verheffingsideaal dat wortelt in de traditie van het cultuursocialisme’ en voor de ‘inbouw van plebiscitaire elementen in de vertegenwoordigende democratie’.

Dat wil, in de tweede plaats, niet zeggen dat forse verschillen van mening ter linkerzijde ontbreken. Maar is een organisatorische scheiding der geesten daarvoor de oplossing? Het bijhouden van verschillende visies en belangen in één partij — of in een lossere verband van partijen — kan ook een voordeel zijn. De kracht van de sociaal-democratie lag nu juist altijd in haar vermogen om die tegenstellingen (bijvoorbeeld tussen, jawel, laag- en hooggeschoolden, of tussen de ‘deserving’ en de ‘undeserving poor’) ‘uit te houden’, dat wil zeggen: te bediscussieren, te verwerken en te matigen. En zouden ook sociaalprogressieven als Pels niet gebaat zijn bij een debat in een breed links partijverband, over bijvoorbeeld het internationalisme? Over de positieve waarde van dat uitgangpunt en zijn consequenties. Maar ook over een overspannen globaliseringsdenken dat werkenden overmatig en onnodig kwetsbaar heeft gemaakt. Dat hoor je niet snel bij D66.

De derde zwakte in Pels’ redenering hangt daarmee samen. Ze betreft zijn visie op de rol van politieke partijen. Hij wil af van het ‘traditionele achterbandenken’, ‘die erfenis van de oude klassenpolitiek en de verzuiling, waarin afgebakende volksdelen moeten worden gerepresenteerd door de bijbehorende volkspartij’. In hun plaats zouden politici moeten komen die zelf een heldere toekomstvisie ontwikkelen ‘en daar een zo groot mogelijk publiek bij zoeken’. Terecht waarschuwt hij voor partijen die met

Wie de pvv als de belichaming van het nieuwe centrale conflict in de westerse wereld beschouwt, geeft deze partij wel erg veel eer

de stroom meevaren of die als doorgeefluik van belangengroepen fungeren. Maar hij gaat volledig voorbij aan de verbindende rol tussen maatschappij en politiek die de zuilen indertijd vervulden. Nu die verzuiling voorbij is, zullen daarvoor andere vormen gezocht moeten worden. Daarbij blijven representatie en belangenbehartiging, in weerwil van Pels’ geschamper over volkspartijen, essentieel voor het functioneren van de democratie.

Is daarmee Pels’ zware kritiek op de leiding van de PvdA, waarmee zijn artikel begint, onjuist? Hij verwijt haar de tegenstellingen binnen de eigen partij en de centrifugale druk waaronder zij al jaren staat, niet onder ogen te hebben willen zien. Daarin heeft hij volkomen gelijk, maar wel om heel andere redenen dan de zijne. De PvdA-top heeft de spanning die de sociaal-democratie niet vreemd is, maar die onder invloed van sociaaleconomische en culturele ontwikkelingen verder is toegenomen, miskend. Sterker: ze heeft die spanning, door het aanleunen tegen de neoliberale consensus en door het smoren van elk serieus intern debat, onverantwoord hoog laten oplopen. Zo’n druk

kan verlamdend werken, zo is gebleken. Verlies aan programmatische invloed en een reeks van verkiezingsnederlagen waren het resultaat.

De weg terug naar politiek en electoraal herstel van de Partij van de Arbeid zal, als hij al te vinden is, zwaar zijn. Hij vraagt om een ingrijpende programmatische heroriëntatie en zal ook niet zonder samenwerking met andere linkse partijen mogelijk zijn. Maar wie de PvdA al aan het begin van de tocht wil opblazen ('Splijt de PvdA!', zoals de titel van Pels' artikel luidt) en links als geheel, nota bene in een tijd van economische wanorde, langs culturele lijnen wil opdelen in weldenkenden (vol van 'tolerantie, internationale nieuwsgierigheid en zelfrelativering') en 'gemeenschaps- en Heimat-denkers' (op pad voor 'maatschappelijk teleurgestelden' en 'een naar rechts afgebogen onderklasse') — zo iemand is voor een dergelijke onderneming misschien niet de meest aangewezen gids.

WILDERS, 'WILDERS' EN HOOGHARTIGE HOOGOPGELEIDEN

18

Met het bovenstaande is het belang van nieuwe maatschappelijke en politieke scheidslijnen en conflicten allerminst ontkend, net zo min als de noodzaak van een serieus debat daarover. De verregaande verschillen tussen hoog- en laagopgeleiden op het gebied van bestuurlijke en politieke participatie bijvoorbeeld, zoals die door Bovens en Wille worden geconstateerd, verdwijnen niet door op de blijvende relevantie van de tegenstelling tussen kapitaal en arbeid te hameren. Dat geldt ook voor het sterke, door de Belgische socioloog Mark Elchardus geanalyseerde verband tussen scholingsniveau en de voorkeur voor publieke dan wel commerciële tv-kanalen — en de invloed die dat het op het maatschappijbeeld en de politieke voorkeur van de betrokken burgers blijkt te hebben.¹¹ Dergelijke vormen van culturele segregatie laten zich niet simpelweg verklaren, laat staan terugdringen, door een verwijzing naar de plaats van betrokkenen in het productieproces.

Maar het omgekeerde, namelijk een fixatie op cultuurconflicten ('open' versus 'gesloten' wereldbeelden, vrijzinnigheid versus gezagsgetrouwheid) is even improductief. Op die manier raken, zoals we bij Houtman c.s. en Pels zagen, de sociaal-economische tegenstellingen uit het zicht, net als de wisselwerking tussen economische, sociale en culturele ontwikkelingen. De opkomst van rechts-populisme en rechts-extremisme in Europa bijvoorbeeld hangt nauw samen met de psychologische strijd tussen *winers* en *losers* die het globaliseringproces van de afgelopen decennia (concurrentie, herstructurering, liberalisering op wereldschaal) heeft losgemaakt. Mijn oud-wb's-collega René Cuperus wees daar in *De wereldburger bestaat niet* terecht op. Veel mensen vrezen, niet zonder reden, voor 'sociale declassering in de nieuwe, globale flexibele wereldorde'. Dat manifesteert zich 'in cynisme tegenover de politiek en "de elite", en in een roep om law and order en sterk autoritair leiderschap en in afkeer van buitenlanders'.¹²

Uit het onderzoek waarop Cuperus zich onder meer baseert (een groot vergelijkend interviewproject onder werknemers in Europa) blijkt overigens dat gelijkstelling van de aanhang van rechts-populistische partijen met globaliseringverliezers ook veel te simpel is. Wie wel promotie maakt, ontwikkelt blijkens het rapport niet zelden een sterk geloof in individuele capaciteiten en in *survival of the fittest*. Heftige concurrentie, met lang doorwerken en een hoge werkbelasting als gevolg, versterkt deze opvattingen. Ook dat maakt mensen ontvankelijk voor het moderne rechtse extremisme.¹³ Zoals omgekeerd, om het nog ingewikkelder te maken, menige werknemer aan de andere kant van de nieuwe culturele scheidslijn (hoger geschoold, wereldburger, met D66 of GroenLinks als stemvoorkeur) zich ook geconfronteerd ziet met arbeidsonzekerheid en stress. En met verlies aan kwaliteit van het werk en van de werkorganisatie, als gevolg van de opmars van managers en de heerschappij van de *targets*.

Tot zover de analytische nadelen en gevaren van een preoccupatie met culturele conflicten,

zoals die bij Houtman c.s. en bij Pels doorklinkt. Maar die preoccupatie leidt ook tot politieke beoordelingsfouten, zoals de neiging om rechts-populistische partijen te overschatten. Dat de discussie in ons land over van de PVV (en over de inschikkelijkheid van CDA en VVD tegenover deze partij) hoog is opgelopen, is begrijpelijk en terecht. Het haat zaaien van Wilders c.s. jegens migranten, hun juridisch laakbare voorstellen

De fascinatie met Wilders zuigt de aandacht weg van grote sociaaleconomische en culturele problemen

(tot en met het uitzetten van Nederlanders bij ernstige vergrijpen), hun oorlogsverklaring aan 'de' islam — ze verdienen een harde en consequente bestrijding. Maar wie de PVV en haar zusterpartijen als de belichaming van het nieuw centrale conflict in de westerse wereld beschouwt, geeft hen wel erg veel eer. Het leidt ook de aandacht af van de conjuncturele kant van de groei van de PVV, zoals gebrekkig tegenspel van de gevestigde partijen en een economische situatie die nog niet zeer nijpend was. En het leidt de aandacht af van minstens zo belangrijke politieke vraagstukken.

Dat laatste gevaar werd ten tijde van de formatie van het kabinet-Rutte in 2010 fraai onder woorden gebracht door de socioloog Willem Schinkel. In een artikel in *NRC Handelsblad* maakte hij onderscheid tussen de politicus Wilders en 'Wilders' als allesoverheersend gespreksonderwerp in en rond de Nederlandse politiek.¹⁴ "Te midden van de formatie van een kabinet dat de grootste naoorlogse bezuinigingen doorvoert", aldus Schinkel, "is 'Wilders' voortdurend het grootste nieuws. Daarmee fungeert 'Wilders' als techniek van depolitisering, uitgevoerd door gevestigde politieke partijen: terwijl 'Wilders' het nieuws beheerst, zijn VVD

en CDA in staat zonder veel kritiek een akkoord te smeden.' En: 'Wie 18 miljard wil bezuinigen en duizenden extra politieagenten wil, maar weinig kritische vragen wenst, houdt de kaart van 'Wilders' tegen de borst. En wie stiekem ook wel vindt dat Nederland te 'islamitisch' wordt, verschuilt zich achter de bliksemafleider "Wilders".'

Schinkel heeft een punt, ook als we de conspiratie die hij vermoedt relativeren. Het buitenproportioneel opblazen door de PVV van de problemen van immigratie en integratie en het afgeven op de 'linkse elite' vindt zijn spiegelbeeld in beweringen dat deze partij de rechtsstaat al doet wankelen respectievelijk dat Wilders eigenlijk als een 'fascist' moet worden beschouwd. Dat tegen elkaar opbieden helpt niet echt in de strijd tegen het rechts-populisme. Maar de fascinatie met Wilders zuigt ook de aandacht weg van de grote problemen waarvoor we op sociaaleconomisch én cultureel gebied staan — van groeiende sociale ongelijkheid tot voortgaande natuur- en milieuverniëting; van een ernstige, mogelijk chronische financieel-economische crisis tot het oprukken van de commercie tot diep in de publieke voorzieningen en in het persoonlijk leven. Kortom, het soort vraagstukken dat vooral met ons sociaaleconomisch systeem van doen heeft — en in een als 'cultuurstrijd' opgevatte politiek al gauw op de tweede plaats belandt.

De schade die de fixatie op culturele conflicten aanricht, betreft daarnaast, zoals besproken, de verhouding tussen de linkse partijen onderling. Het verschil tussen 'sociaalprogressieven' en 'sociaalconservatieven' is een grondig debat waard. Maar Pels en Houtman c.s. (en in hun voetspoor politici van GroenLinks en D66) vergroten dat onderscheid uit tot een fundamentele tegenstelling. Dat is niet alleen sterk overdreven, maar geeft ook blijk van grote zelfgenoegzaamheid. De auteurs gaan geheel voorbij aan de lastige vragen die ook zij zelf, terugblikkend op de afgelopen periode, te beantwoorden hebben. De vraag bijvoorbeeld of de opkomst van het populisme niet mede z'n

oorzaak vindt in de verwaarlozing van de belangen van laaggeschoolden, op sociaaleconomisch en cultureel gebied — ook door sociaalliberalen en vrijzinnigdemocraten. En of ook zij, bijvoorbeeld door een erg abstracte interpretatie van waarden als internationalisme en kosmopolitisme, niet bijgedragen hebben aan de onmatige invloed van het neoliberalisme.

Het ageren tegen linkse samenwerking van een deel van GroenLinks ('Ga niet op één podium staan met Roemer en Cohen')¹⁵ is politiek onbezonnen. Een meer duurzaam verbond van PvdA, D66, GroenLinks en SP kan in ons land de brede politisering terugbrengen waaraan het de afgelopen decennia zo sterk heeft ontbroken — en waardoor het rechts-populisme zich zo breed heeft kunnen maken. Ze helpt het opgelopen maatschappelijk ongenoegen over het tekort aan 'eerlijk delen', de vermarkting van de samenleving en een verspillende productiewijze te verwoorden en tot inzet van politieke strijd te maken. En ze versterkt de maatschappelijke en politieke machtsbasis voor de economische en sociale hervormingen waarop links zou moeten aansturen. Voor het uitvoeren van zo'n programma is overtuigingskracht nodig en het vermogen om tegenstellingen te overbruggen, maar ook strijdbaarheid en een behoorlijke hoeveelheid politieke polarisatie.

Daarbij vallen onderling nog forse discussies te voeren — ook met de SP en met 'traditionele' sociaal-democraten. Bijvoorbeeld over de toenemende relevantie van Europese samenwerking voor een links programma. Of over de gevaren van een al te defensieve, alternatiefloze afwijzing van marktwerking in de semi-publieke sector. Maar wie links wil opsplitsen in een progressief en een conservatief blok, maakt een ernstige politieke vergissing. Die legitimeert de hoogmoed van hoogopgeleiden die zich in de voorhoede der geschiedenis wanen — en sociaalconservatieven hooguit nuttig vinden om nog wat populistische kiezers op te vangen — en die zichzelf als belichaming van het 'nieuwe politieke midden', al rijk rekenen op basis van luchthartig verondersteld electoraal succes.

MAKKE SCHAPEN

Dit artikel is ontleend aan mijn boek *Makke schapen. Over volgzame burgers en vluchtige politiek*, dat rond dezelfde tijd als dit nummer van s&D verschijnt.¹⁶ Uitgangspunt van het boek is de verbazingwekkend grote invloed die het vrijemarktdenken nog altijd uitoefent. De financiële crisis heeft de nadelen en gevaren van dat denken onbarmhartig aan het licht gebracht. De verregaande deregulering van het financiële verkeer is ons zwaar opgebroken; de nutsfunctie van banken zijn we, achteraf gezien, ernstig gaan verwaarlozen. Ook op andere terreinen — van de commercialisering van publieke voorzieningen tot een op beurskoersen gefixeerd bedrijfsleven — blijkt het met de 'rationaliteit' van de vrije markt slecht te zijn gesteld. En dan is er, niet in de laatste plaats, de nog altijd groeiende ongelijkheid die het neoliberalisme op de arbeidsmarkt en in de inkomens- en vermogensverdeling produceert.

Wie links wil opsplitsen in een progressief en conservatief blok, maakt een ernstige vergissing

Alleen: het lukt maar niet om het neoliberale tijdperk daadwerkelijk af te sluiten. Sterker nog, economie en politiek lijken op de oude voet door te willen gaan. Het bankwezen is niet echt hervormd en deelt hier en daar alweer ouderwets hoge bonussen uit. Hedgefondsen en private equity-bedrijven bereiden zich voor op nieuwe fusie- en overnamegolven, vanuit hun onverminderd bloeiende belastingparadijzen. En na dertig jaar bezuinigen op de collectieve sector gaan we weer... bezuinigen op de collectieve sector. De belastingbetalers blijken op te moeten draaien voor de schade die banken hebben aangericht. En om de euro te redden worden nationale begrotingstekorten voortaan wettelijk taboe verklaard — alsof die de krediet-

crisis hebben veroorzaakt. Waarom leggen de sociaal-democratische partijen zich zonder veel verzet, hooguit af en toe tegenstribbelend, bij dat beleid neer? En waarom roept het niet veel meer maatschappelijk protest op?

Het antwoord daarop is gecompliceerd. De internationalisering van de economie speelt een rol, net als een geïndividualiseerde cultuur waarin maatschappelijke problemen al gauw tot persoonlijk falen worden herleid. Maar minstens zo belangrijk, zo luidt mijn stelling, is de verregaande verbestuurlijking van de politiek. Ze heeft voor een aanzienlijk deel van de bevolking aan toegankelijkheid, maar ook aan relevantie verloren. Ze is — mede vanwege verminderde druk van onderop, zoals van de vakbonden — slagkracht en weerstandsvermogen kwijtgeraakt. De sociaal-democratische en christendemocratische volkspartijen volgden de liberale mode van dereguleren en bezuinigen en maakten de bijbehorende veranderingen op het gebied van inkomen, arbeidsmarkt en sociale zekerheid niet tot inzet van politieke strijd. Verantwoordelijkheden vervaagden, bevoegdheden brokkelden af. De markt mocht op steeds meer terreinen het werk doen.

Zo is een vicieuze cirkel gecreëerd die moeilijk te doorbreken valt. De depolitisering van het sociaaleconomisch beleid heeft de politieke apathie doen toenemen. En dat past weer naadloos in de agenda van degenen die een actieve, zelfbewuste overheid nog verder willen terugdringen. Hoe meer de politiek burgers op hun eigen verantwoordelijkheid aanspreekt, hoe minder belangrijk zij die politiek gaan vinden — wat de lobbyisten van het bedrijfsleven nog meer ruimte geeft om hun invloed te vergroten. Het zijn dit soort ontwikkelingen die helpen verklaren waarom het zoveel moeite kost om van het vrijemarktdenken af te komen. Waarom er in crisistijd van financiële en economische hervormingsdrang, op de vermindering van schulden na, nauwelijks sprake is.

Waarom we de aanpak van de financiële crisis in het Westen, met de Amerikaanse econoom Robert Reich, kunnen omschrijven als 'privatisering van de winsten en socialisatie van de verliezen'.

De politiek zal zich (geholpen door het maatschappelijk verzet dat toch vroeg of laat zal ontstaan) uit die klem moeten bevrijden. Ze zal, nationaal en internationaal, zeggenschap en handelingsvrijheid op markten en op grote

Om de euro te redden worden nationale begrotingstekorten taboe verklaard — alsof die de kredietcrisis hebben veroorzaakt

ondernemingen moeten heroveren. En dat niet alleen om economische en sociale redenen. Wie het streven opgeeft om de markteconomie te binden aan een maatschappelijk contract, aan eisen van rechtvaardigheid, duurzaamheid en kwaliteit, laat, bij afwezigheid van hoofdzaken, 'de details op tafel dansen' (om met Gerrit Komrij te spreken). Het resultaat is een democratie van klein formaat. Daar gaat het debat niet over de verwording van ons economisch stelsel, maar over rookverboden en rituele slacht. Daar worden maakbaarheidsverlangens op het strafrecht geprojecteerd. Daar wordt het ressentiment jegens buitenlanders nog hoger opgespeeld. Daar gaan de schapen op zoek naar een kortaan- gebonden herder.

Linkse samenwerking (en niet alleen van politieke partijen) is in die omstandigheden dringend gewenst. Het moment om ter linkerkant alle kaarten op een cultuurstrijd te zetten en om sociaalprogressieven en sociaalconservatieven in twee kampen op te delen, had niet ongelukkiger gekozen kunnen worden.

Noten

- 1 Vgl. bijvoorbeeld: H. Kriesi, *Political Mobilization and Social Change: the Dutch Case in Comparative Perspective*, Avebury, Aldershot, 1993; Kriesi, H. e.a., *West European Politics in an Age of Globalization*, Cambridge, Cambridge University Press, 2008.
- 2 M. Bovens en A. Wille, *Diplomademocratie. Over de spanning tussen meritocratie en democratie*, Amsterdam, Bert Bakker, 2011; dez., 'Niet geld of geloof bepaalt je sociale leven, maar opleiding', in: *Trouw*, 19 mei 2011.
- 3 B. Heijne, *Moeten wij van elkaar houden? Het populisme ontleed*, Amsterdam, De Bezige Bij, 2011.
- 4 D. Houtman, P. Achterberg en A. Derks, *Farewell to the Leftist Working Class*, New Brunswick/Londen, Transaction Publishers, 2008.
- 5 R. Sennett, *The Corrosion of Character. The Personal Consequences of Work in New Capitalism*, New York, W.W. Norton, 2003; dez., *Respect in an Age of Inequality*, New York, W.W. Norton, 2003; dez., *The Culture of the New Capitalism*, New Haven/Londen, Yale University Press, 2006.
- 6 Vgl. hierover: L. Lucassen en J. Lucassen, *Winnaars en verliezers. Een nuchtere balans van vijfhonderd jaar immigratie*, Amsterdam, Uitgeverij Bert Bakker, 2011.
- 7 W. Tinnemans e.a., *Immigratie: waar ligt de grens?*, Amsterdam, Partij van de Arbeid, 1993, p. 40.
- 8 R. Kuttner, *The Squandering of America. How the Failure of Our Politics Undermines Our Prosperity*, New York, Vintage Books, 2008 (2007), p. 6.
- 9 D. Houtman en P. Achterberg, 'Arbeiders en schoolmeesters: een huwelijk in crisis', in: *s&d* 2009/6, p. 22-27.
- 10 D. Pels, 'Splits de PvdA! De ruimte op links en de noodzaak van politieke hervorming', in: *s&d* 2009/6, p. 28-34.
- 11 M. Elchardus, *De Dramademocratie*, Tielt, Uitgeverij Lannoo, 2003.
- 12 R. Cuperus, *De wereldburger bestaat niet. Waarom de opstand der elites de samenleving ondermijnt*, Amsterdam, Uitgeverij Bert Bakker, 2009.
- 13 SIREN, *Socio-economic Change, Individual Reactions and the Appeal of the Extreme Right*, Final Report, Wenen, 2004, geciteerd in: R. Cuperus, *De wereldburger bestaat niet*, p. 142-147.
- 14 W. Schinkel, 'vvd en cda zetten "Wilders" behendig in', in: *NRC Handelsblad*, 12 augustus 2010.
- 15 B. Snels, 'GroenLinks moet met D66 het nieuwe politieke midden vormen', in: *de Volkskrant*, 17 september 2011.
- 16 P. Kalma, *Makke schapen. Over volgzaam burgers en vluchtige politiek*, Amsterdam, Uitgeverij Bert Bakker, 2012.